

ANTANAS MILUKAS – LIETUVIŲ KNYGOS ISTORIKAS

BRONIUS RAGUOTIS

Antanas Milukas (1871–1943) – žymi Amerikos lietuvių visuomenės ir kultūros asmenybė. Jo įvairiapusė veikla plėtojosi XIX a. pabaigoje – XX a. pirmaisiais keturiais dešimtmečiais ir truko per 50 metų. A. Milukas – tos šalies laikraščių redaktorius ir publicistas, įvairių draugijų ir organizacijų iniciatorius, steigėjas, veikėjas, knygų autorius ir leidėjas. Greta J. Šliūpo, J. Žilinsko buvo vienas iš pirmųjų Amerikos lietuvių ir jų kultūros istorikų.

I

Šiame straipsnyje žvelgiama į A. Miluką kaip į lietuvių knygos istoriką – tyrinėtoją ir populiarintoją¹. Tad jo biografija, veikla ir raštai aptariami daugiausia tiek, kiek susiję su pasirinktąja tema. A. Milukas daug rašė Amerikos lietuvių periodikos istorijos klausimais. Ši sritis beveik palikta straipsnio nuošalėje. Turėtinos mintys ir kitos A. Miluko darbų ypatybės bei aplinkybės.

Knygos ir jos istorijos faktus bei reiškinius A. Milukas aptarė ir nagrinėjo gimtojo krašto, Amerikos lietuvių visuomenės bei kultūros kontekste kaip jų dalį ar fragmentą.

Rašydamas apie lietuvišką knygą, jos reiškinius, ypač veikėjus, A. Milukas dažniausiai rėmėsi kitų autorių (lietuvių, taip pat lenkų, amerikiečių) šaltiniais ir medžiaga. Jis dažniausiai nurodydavo naudotą literatūrą (arba sąrašę, arba išnašose). Antai knygoje „Spaudos laisvės ir Amer. liet. organizuotės sukaktuvės“ (1930, 2-asis leid.) pateiktas „paminėtų laikraščių, knygų, raštų sąrašas“, kuris užima 10 puslapių ir sudaro kelis šimtus pozicijų, tarp jų ir iš „Dirvos-Žinyno“, „Žvaigždės“ archyvų². Knygai „Amerikos lietuviai XIX šimtmetyje“ (1938 m.) panaudota apie 80 pozicijų (knygų, periodikos leidinių, straipsnių, šiek tiek rankraščių)³. Tarp jų buvo spaudinių, kurie tiesiogiai siejosi su lietuviškos knygos istorija (J. Angrabaičio (Zanavykučio), J. Žilinsko (Jr. Jono), J. Pranaitytės ir kitų sudarytos bibliografijos; V. Kruszkos. „Historyja Polska w Ameryce“ (1905–1908 m.); H. Nagielio „Dziennikarstwo Polskie w Ameryce i jego 30-letnie dzieje“ (1894 m.) ir kt.). A. Miluką domino lenkų autorių lituanistinė medžiaga ir tai, kaip tuose darbuose nušviečiama lenkų emigracijos istorija.

¹ Straipsnio pagrindą sudaro Vilniaus universiteto knygotyros seminare (1995 11 08) skaitytas pranešimas, kuris gerokai papildytas, išplėstas, pakoreguotas.

² Spaudos laisvės ir Amer. liter. organizuotės sukaktuvės. 2-sis leid. Philadelphia, Pa., 1930. P. 765–775. Toliau – Spaudos laisvės...

³ Amerikos lietuviai XIX šimtmetyje (1868–1900): Iš kun. A. Miluko paskaitų. Philadelphia, Pa., 1938. T. 1. P. 9–15. Toliau – Amerikos lietuviai...

A. Milukas buvo ganėtinai susipažinęs su aprašomo klausimo ar temos istoriografija, ypač pagrindiniais spausdintais šaltiniais, gerai orientavosi joje, kad prirėikus galėtų tikslinti, papildyti teiginius ar diskutuoti.

Būtina pasakyti, kad A. Milukas – savotiškas istorikas. Pirmiausia jis lektorius, Amerikos lietuviams perskaitęs dešimtis paskaitų tos šalies lietuvių ir Lietuvos kultūros istorijos temomis, daugiausia iš XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios laikotarpio. Tos paskaitos dažnai turėjo istorijos populiarinimo pobūdį ir siekė švietimo tikslų. Jų autorius, teikdamas žinių, ugdė Amerikos lietuvių istorinę atmintį ir lietuvišką dvasią. A. Miluko istoriografijos knygos jo paties arba dažniausiai kitų (J. Pranaitytės) buvo sudėtos iš paskaitų. Tai neabejotinai lėmė jo raštų pobūdį, struktūrą, stilistiką.

Nuoseklesnio dėstymo, išsamesnės yra A. Miluko istoriografinės paskaitos apie lietuvių tautinio atgimimo ir išsivadavimo veikėjus (M. Valančių, S. Gimžauską, M. Sederavičių, J. Jablonskį, P. Matulaitį ir kt.). Tuo tarpu kitos žinios, ypač apie Amerikos lietuvių knygas, autorius, leidėjas, su jais susijusius reiškinius, dažniausiai yra fragmentiškos, epizodų ar nuotrupų pavidalo, išmėtytos po įvairias paskaitų vietas. Jos, kaip būdinga A. Milukui, dažnai keliauja iš vienos jo knygos į kitą, perkeliamos ir kartojamos, kartais kiek papildytos, patikslintos ar kitaip interpretuotos.

Todėl straipsnyje daugiausia naudojamosi anksčiau išleistomis A. Miluko knygomis, prirėikus ir vėlesnėmis, nors kai kurių mūsų didžiosiose bibliotekose trūksta. Reikėjo tenkintis prieinamais jo leidiniais.

Susipažinta taip pat su A. Miluko gyvenimui ir veiklai skirtomis J. Pranaitytės⁴, V. Mingėlos⁵ knygomis, kurios vienaip ar kitaip apibūdina A. Miluką kaip lietuviškos knygos istoriografą. Patikslinimams naudoti Amerikos lietuvių spaudos bibliografijos darbai (Vac. Biržiškos) ir kt.⁶

A. Miluko veikla, susijusi su knyga ir jos istorija, bei tos problematikos knygos pagal pobūdį ir temas skirstytinos į kelias grupes. Pagal jas sudaryta šio straipsnio struktūra.

II

Su rašytu ir spausdintu žodžiu, knyga ir periodika savo gyvenimą ir darbus A. Milukas susiejo 1890 m. Seinų kunigų seminarijoje. Gimė 1871 m. birželio 13 d. Šeštojų kaime, Marijampolės apskrityje. Baigęs septynias Marijampolės gimnazijos klases, 1889 m. įstojo į Seinų kunigų seminariją. Ten netrukus (1890 m.) įsitraukė į draudžiamą klierikų draugiją, pradėjo redaguoti slaptą rankraštinių laikraštėlių „Knapť“, paskui pavadintą „Visko po biskį“. Jis buvo ir slaptos lietuviškos klierikų bibliotekos

⁴ [Pranaitytė J.] Kun. Antano Miluko darbuotė (1892–1930)/Pranaičių Julė. Philadelphia, Pa., 1931. 72 p.

⁵ Mingėla V. Kun. Antanas Milukas : jo gyvenimas ir darbai. Detroitas, Mich., 1962. 384 p.

⁶ Biržiška V. Amerikos lietuvių spauda 1874–1910. Chicago, 1994. 280 p.; Lietuvos TSR bibliografija, Serija A. Knygos lietuvių kalba. Vilnius, 1985. T. 2, kn. 1. P. 810–814.

bibliotekininkas. Seinų seminarijos ir savo paties veiklą A. Milukas nušvietė 1926 m. paskaitoje ir atsiminimuose⁷.

Taigi žurnalistinio darbo, draudžiamos lietuvių spaudos platintojo patirties A. Milukas įgijo jaunystėje ir tada jau kloti jo polinkio ir domėjimosi knyga bei laikraščių pradmenys.

Kai 1891 m. A. Milukas už draudžiamą veiklą pašalinamas iš Seinų seminarijos, kurį laiką (1891 m. pab. – 1892 m. vid.) dirbo „Varpo“ redakcijoje, bendradarbiau šiame žurnale. 1892 m. A. Milukas, pakviestas kunigo A. Burbos, atvyksta į Jungtines Amerikos Valstijas.

A. Milukas netrukus pradėjo rinkti ir kaupti Amerikos lietuvių istorijos medžiagą. Tai buvo susiję su jo ir kitų (J. Žilinsko) iniciatyva įsteigtomis lietuvių draugijomis. Beveik visos jos vienu iš pagrindinių tikslų kėlė knygų ir laikraščių leidimą, spaudinių, kitų dokumentų rinkimą ir saugojimą. Tokios buvo 1892 m. Plimute įkurta „Rašliaviška draugystė“, nuo 1893 m. gyvavusi M. Valančiaus skaitinyčios (skaityklos) draugija.

Arčiausiai knygos istorijos reikalų buvo 1894 m. įkurta „Lauryno Ivinskio Europietiška amerikoniška lietuviška draugystė“. A. Milukas buvo vienas iš jos kūrėjų ir puoselėtojų. Draugijos tikslas buvo tirti Lietuvos dabartį ir praeitį, rinkti įvairias kultūros vertybes, senus lietuviškus raštus, rūpintis jų saugojimu ateinančioms kartoms. A. Milukas 1894 m. parašė du šios draugijos atsišaukimus, rūpinosi anketa, tarp kurios 135 klausimų buvo ir apie knygą, spaudą, skaitymą.

Nuo minėtos Lauryno Ivinskio draugijos įsteigimo A. Milukas ėmėsi praktiškai vykdyti jos iškeltus uždavinius ir tikslus. Jis talkino kun. J. Žilinskui, rinkdamas įvairius duomenis, faktus, kitas žinias knygai „Lietuviai Amerikoje“⁸. Į pačią XIX a. pabaigą (1898–1899 m.) A. Milukas, kaip sakosi „ant greitųjų“, „vargais negalais po ilgesnių jieskojimų“, sugaudęs JAV lietuvių periodikos leidinių bei kitų dokumentų⁹.

Ieškant istorinės medžiagos, A. Milukui daug padėjo tai, kad jis pažino, bendravo ar kartu dirbo su Amerikos lietuvių knygos ir periodikos pradininkais bei veikėjais. Iš tos pažinties ir bendravimo gavo daug žinių, išpūdžių, dokumentų. Be to, būdamas nepaprastos energijos ir veiklumo, A. Milukas įvairiais reikalais, daugiausia spaudos, išvažinėjo daugelį Amerikos lietuvių kolonijų, pagaliau ilgus metus gyveno ir dirbo Amerikos lietuvių kultūros ir knygos pradžios vietoje (Šenande ir jo apylinkėse). Tai jam buvo šaltiniai Amerikos lietuvių kultūros ir knygos faktografijai gauti.

Lankydamasis Amerikos lietuvių kolonijose ar užsienyje, A. Milukas nepraleido progos paieškoti lietuviškų spaudinių. Gali būti, kad taip jis bus radęs 1874 m. Amerikos lietuvių spaudinį „Giesmė“ („Wieszpacies sawo szaukiوسي“). Britų muziejaus kataloge 1901 m. aptiko ten užfiksuotą 1680 m. lietuvišką knygą „Pradzia pamoksla del mazu waykialu“, kurios egzempliorius vėliau buvo surastas¹⁰.

⁷ Seinų seminarija // Spaudos laisvės... P. 373–391.

⁸ Amerikos lietuviai... P. 22.

⁹ Pareiškimas // Ten pat.

¹⁰ Biržiška V. Senujų lietuviškų knygų istorija. Chicago, 1957. D. 2. P. 22.

Kaip ir kiti istorijos medžiagos rinkėjai, A. Milukas susidūrė su įvairiais sunkumais. 1911 m. „Žvaigždės“ laikraščio straipsnyje „Amerikos lietuviai ir jų parapijos“ nurodė, kad lietuviai labai nenoriai, netgi su nepasitikėjimu sutinka žinių rinkėjus¹¹.

Kelis dešimtmečius kaupęs Amerikos lietuvių kultūros palikimą, A. Milukas 1938 m. apgailestavo dėl tragiško senųjų tos šalies lietuviškų raštų, knygų, laikraščių, kitų dokumentų likimo, kai senelių brangintas turtas, jo žodžiais, „tenka ugnelei“¹². Skųstasi ir dėl to, kad tarp Amerikos lietuvių yra tokių, kurie, pažadėję istorijos medžiagos, pažadų netesi, vengia talkinti, gaišina rinkėjų laiką ir švaisto pinigus.

Knygos, apskritai spaudinių rinkimas, duomenų ir žinių apie autorius ir leidėjus kaupimas buvo viena iš A. Miluko, knygos istoriko, veiklos sričių. Sukaup tą, kiek susistemintą ir apdorotą ar ganėtinai pasklidą istorijos medžiagą A. Milukas skelbė savo redaguojamuose ir leidžiamuose periodikos leidiniuose, paskaitose ir knygoje.

1892–1893 m. jis redagavo „Vienybės lietuvininkų“ laikraštį. Paskui mokydamasis Overbruko kunigų seminarijoje ir ją baigęs, 1894–1896 m. buvo „Garso Amerikos lietuvių“ redaktoriumi. Tame laikraštyje išspausdino svarbių dokumentų apie pirmuosius Amerikos lietuvių leidinius, kurie bus aptariami toliau. 1898–1903 m. A. Milukas redagavo „Dirvos“ žurnalą, 1903–1906 m. – jungtinį Lietuvos ir Amerikos lietuvių kultūros žurnalą „Dirva-Žinynas“, pagaliau nuo 1903 m. iki mirties (1943 m.) su pertrūkiais – „Žvaigždės“ periodinį leidinį (nuo 1923 m. mėnesinį žurnalą).

Tai vis tokie žurnalai ir laikraščiai, kuriuose skelbta Amerikos lietuvių knygos medžiaga – A. Miluko ir kitų autorių tos srities straipsniai, publikacijos, laiškai ir pan. Knygos istorijos dalykai dažniausiai spausdinti „Dirvoje-Žinyne“, ypač „Žvaigždėje“. Iš pastarojo leidinio raštų A. Milukas 1923 m. sudarė dviejų dalių knygą, skirtą „Aušros“ 40-mečiui¹³, „Dirvos-Žinyno“ ir „Žvaigždės“ žurnaluose paskelbti raštai, laiškai, atsiminimai panaudoti ir kitose jo knygoje¹⁴. Kai kas apie lietuvių spaudos draudimo laikotarpį liko ir „Žvaigždės“ komplektuose (1934. Nr. 2–3 ir kt.)¹⁵.

Galima teigti, kad prie lietuviškos knygos istorijos tyrimo A. Milukas daug prisidėjo ir kaip Amerikos lietuvių periodikos redaktorius.

Kartu su kitais rinkėjais A. Milukas sukaupė unikalią ikonografiją, ypač nuotraukų. Jo paties ar parengtose knygoje, pradedant „Lietuviško albumo“ trimis dalimis (1900), įdėta dešimtys retų, daugiausia žymių lietuvių kultūros veikėjų portretų ar grupinių nuotraukų, tarp jų, pavyzdžiui, vieno iš Amerikos lietuvių spaudos pradininkų M. Tvarausko ir jo šeimos, knygnešės A. Zigmančiūtės ir daugelio kitų¹⁶. Taigi A. Milukas išsaugojo nuo pražūties labai vertingos ikonografijos, taip pat ir iš lietuviškos knygos istorijos. Tas pat pasakytina apie jo knygoje išspausdintą epistolinę ir

¹¹ Cit. Amerikos lietuviai... P. 136.

¹² Pareiškimas // Ten pat.

¹³ „Aušros“ 40 m. sukaktuvėse, 1883–1923. Philadelphia, Pa., [1923]. 259 p. Toliau – „Aušros“ 40 m. ...

¹⁴ Spaudos laisvės... P. 221–237, 706–722.

¹⁵ Lietuviai ir 40 metų drausmė: [A. Miluko paskaita]. 1934. P. 10.

¹⁶ Spaudos laisvės... P. 400, 750 ir kt.

memuarinę medžiagą. A. Milukas paskelbė dešimtis lietuvių veikėjų laišku iš XIX a. pabaigos – XX a. pradžios tarpusavio korespondencijos. Tarp jų (pagal abėcėlę) – J. Adomaičio-Šerno, J. M. Andriukaičio, A. Bajorino, J. Basanavičiaus, A. Burbos, A. Civinsko, V. Dargio, A. Dubinsko, J. Gaidamavičiaus-Gaidžio, A. Grinevičiaus-Jungto, M. Jankaus, M. Juodišiaus, J. Kriauciūno, V. Kudirkos, S. Kušeliausko, P. Mikolainio, A. Miluko, J. Šliūpo, J. Vaičiulio, T. Vilkaičio, J. Žebrio, V. Žurausko, „Tėvynės sargo“ bendradarbių, Britų muziejaus ir kt.¹⁷ Daugelis laišku paimti iš „Dirvos-Žinyno“ ir „Žvaigždės“ redakcijų archyvų. Įdėtos kai kurių faksimilės.

Toje epistolikoje užfiksuota daug įdomių ir svarbių faktų, detalių, nuomonių apie XIX a. pabaigos – XX a. lietuviškų knygų ir laikraščių leidybą, autorių ir leidėjų santykius, kitus knygos klausimus. A. Miluko nuopelnas tas, kad tie laišku įtraukti į visuomenės bei mokslo apyvartą ir liko išsaugoti.

Redaguotuose laikraščiuose ir knygose išspausdinti A. Miluko išprašyti J. Ang-rabaičio, A. Grinevičiaus-Jungto, A. Jakšto-Dambrausko, M. Jankaus, kitų atsimini-mai, autobiografijų bruožai¹⁸, rašyti 1924–1925 m. specialiai A. Miluko leidiniams.

Kaip knygos istorijos medžiagos organizatorius, A. Milukas dėjo pastangų ma-terialiai remti jos rinkėjus, savo lėšomis leisti knygomis jų sukauptą faktografiją. Taip 1898 m. atsirado leidinys „Medega Daukanto biographijai“, kurios rinkėjas M. Da-vainis-Silvestraitis buvo remiamas A. Miluko¹⁹. Sužinojęs, kad 1899–1900 m. J. Tu-mas (Vaižgantas) renka medžiagą M. Valančiaus biografijai, A. Milukas pasiūlė savo pinigais ją išleisti. Bet J. Tumui atrodė, kad ir jis pats, ir leidėjas (A. Milukas) esą daugiau „žalios medžiagos pateikėjai nei jos apdorotojai“, ir dėl to atsisakęs pa-slaugos²⁰.

III

Atsakydamas į daromus priekaištus, kad daug vietos savo paskaitose ir knygose skiriantis jam priešingos orientacijos žmonėms (ypač J. Šliūpai), A. Milukas 1929 m. rašė: „Suvirš trisdešimt metų pragyvenęs Amerikos lietuvių viešo gyvenimo sūkurėje ir paskutinį dešimtį metų ypatingai tajį gyvenimą tyrinėjęs, laikau savo pareiga aikš-tėn iškelti kiekvieną žymesnį darbą, nepaisant kieno jis buvęs atliktas. Kur negalima buvo bešaliai nušviesti veikimo dėlei informacijos stokos, tą pareiškiau, palikdamas kitiems tyrinėtojams nurodyti“²¹.

¹⁷ [Kn. 1. Rytų šalyse] // Dirva. 1898, Nr. 3, p. 74–78; „Aušros“ 40 m.... P. 80–92; 97–116; Spaudos laisvės... P. 341–345, 351–368, 706–722, 724–750; Amerikos lietuviai... P. 306–308.

¹⁸ Spaudos laisvės... P. 221–237, 254–257, 411–414; Žvaigždė. – 1924, Nr. 9–10.

¹⁹ Doc. Tumo blaivybės pastabos // Motiejus Valančius pastabos pačiam sau. Klaipėda, 1925. P. 241.

²⁰ Ten pat. P. 170.

²¹ Pirmieji Amerikos lietuvių profesionalai ir kronika : [iš kun. A. Miluko paskaitų]. Philadel-p-hia, Pa., 1929. T. 1. P. 215. Toliau – Pirmieji Amerikos...

Nors A. Milukas daugiausia rašė apie artimiausią jam katalikiškąją srovę ir jos veikėjus, savo darbuose stengėsi laikytis nusibrėžto principo, neatsisakydamas savo įsitikinimų ir nuomonės. Ją gynė dažnai polemizuodamas su oponentais.

Nuo pat veiklos pradžios, atvykęs į Ameriką, A. Milukas atidžiai sekė gimtojo krašto XIX a. lietuvių tautinio atgimimo sąjūdį, tų laikų literatūrą, žurnalistiką, knygą. 1900 m. jo parengtoje „Lietuviško albumo“ II dalyje įdėta XIX a. „lietuvištas kilimo“ ir literatūros, iš dalies knygos apžvalga²². Ji išspausdinta lygiagrečiai lietuvių ir anglų kalbomis ir laikytina pirmąja XIX a. lietuvių literatūros istorija anglų kalba.

„...Istoriją mūsų literatūros ir sujungto su ja tautiško kilimo perėjusiuose (XIX a. – B. R.) šimtmečiuje, – rašė A. Milukas, – galėtume padalinti į dvi šaki: **lenkiškai-lietuvišką ir tautiškai lietuvišką**“²³ (išskirta A. Miluko – B. R.). Apžvalgoje ganėtinai plačiai, nors ir konspektiškai, aptariamos abi atšakos, traktuojant jas kaip vieno proceso dalis. Pirmoji – „lenkiškai-lietuviška“ – suvokiama kaip lietuvių visuomenės ir kultūros istorija, nepriešinant jos „tautiškai lietuviškai“ atšakai.

Apžvalgoje apibūdinta A. Mickevičiaus, L. Kondratovičiaus (Sirokomlės), J. I. Kraševskio, M. Radzevičiūtės, T. Narbuto, J. Lelevelio, K. Skirmunt ir kitų lenkiškai rašiusių autorių kūryba, auklėjusi „mūsų tautišką lietuvišką dvasią“²⁴. Užfiksuota, kokie tų rašytojų ir istorikų kūriniai bei knygos išversti į lietuvių kalbą. Tai lietuviškos knygos ir vertimo istorijos faktai.

„Tautiškai lietuviška“ atšaka su XIX a. lietuvių rašytojais, knygos ir spaudos reiškiniais skirstoma į tris periodus. Pirmojo tarpsnio (iki S. Daukanto, M. Valančiaus) „lietuvišką rašliavą, anot apžvalgos autoriaus, galima palyginti prie medžio, kuris tik kur ne kur pradėjo leisti atžalas“²⁵. Antrasis periodas pradedamas nuo 1840 m. ir trečiasis yra susijęs su lietuvių spaudos draudimu, kai lietuvių literatūra ir knyga „buvo lyg suparaližuota, ale atsipeikėjo“²⁶. „Dabar (1900 m.), galima sakyti, Lietuva yra atbudusi, jaučiasi atskira tauta, reikalauja sau lygių tiesų su kitomis Europos tautomis ir už tas tiesas kovoja“²⁷.

Tam ypatingos reikšmės yra turėjusi „Aušra“: pasirodymas „pirmutino grynai tautiško laikraščio, – pažymėta apžvalgoje, – padarė milžinišką įspūdį ant lietuviškos draugijos“²⁸.

Vėliau autorius kiek kitaip interpretavo „Aušros“ vaidmenį, pritardamas istorikui A. Jusačiui, jog „nevisai teisinga“ siedinti šį leidinį su tautinio atbudimo pradžia²⁹.

²² Lietuviškas albumas. Mūsų rašinykai ir žymesni vyrai. 2-sis leid. Shenandoah, Pa., 1900. Toliau – Lietuviškas albumas (II)...

²³ Ten pat. Sklt. 5.

²⁴ Lietuviškas albumas (II)... Sklt. 4.

²⁵ Ten pat. Sklt. 16.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Ten pat. Sklt. 32.

²⁸ Ten pat. Sklt. 31.

²⁹ „Aušros“ 40 m.... P. 192.

Nuo „Aušros“, – teigė jis 1923 m., – prasidėjęs „organizuotas lietuvių pasiryžimas ginti savo tautos teises...“³⁰

Pabrėžus A. Miluko dėmesį lietuvių tautinio atgimimo judėjimui, dera bent konstatuojamai nurodyti jo samprotavimus dėl šio judėjimo pavadinimo. Jis prieštaravo J. Totoraičiui, taip pat amerikiečių autoriui E. J. Harrisonui, vartojusiems savo knygoje Lietuvos atgimimo sąvoką. A. Voldemaro pasakymą apie „Lietuvos prisikėlimą“ (sic!) A. Milukas vadino „žymiu lapsus linguae“³¹. Jis ragino vietoje tautinio ar Lietuvos atgimimo vartoti atbudimo sąvoką³². 1923 m. vieną Bruklina skaitytą paskaitą „Aušros“ 40-mečio sukaktuvėms A. Milukas įvardijo „Tautos atbudimas“³³. Tų laikų veikėjai, anot jo, Lietuvą ir tautą „iš miego budino, ne iš numirusių kėlė“³⁴ (paryškinta A. Miluko).

Nemažą dalį A. Miluko 1924–1926 m. paskaitų sudarė ciklas apybraižų apie XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios Lietuvos kultūros veikėjus, dirbusius įvairiose lietuviškos knygos srityse (leidyboje, knygnešystėje ir kt.). Jos buvo skirtos S. Gimžauskui, A. Grinevičiui-Jungtui, J. Jablonskiui, M. Jankui, K. Jauniui, P. Matulaičiui, M. Sederavičiui, M. Valančiui ir kt. Daugelis jų per 1925–1930 m. išleistos atskiromis knygelėmis, o paskui (1930 m.) sudėtos į rinkinį „Spaudos laisvės ir Amer. liet. organizuotės sukaktuvės“.

Šios apybraižos parašytos naudojantis daugiausia kitų autorių darbais. Pavyzdžiui, viena iš jų „Kun. Martynas Sederevičius ir jo padėjėjai“, kaip nurodyta paties autoriaus, sukurta „pagal J. Angrabitį, dr. Totoraitį ir kt.“; kita – apie S. Gimžauską – „atpasakota daugiausia doc. Tumo žodžiais“; apie M. Jankų kalbėta „Trimito“ žodžiais“ ir kt. Remdamasis šaltiniais (S. Baltramaičio ir kt.), A. Milukas pateikė M. Valančiaus bei S. Daukanto išspausdintų knygų bibliografijas.

Tačiau A. Milukas neapsiribojo tik kitų autorių medžiaga ir šaltiniais. Kaip jam būdinga, į minėtų ir kitų veikėjų gyvenimo bei veiklos portretus įpynė savo surastos, kitų nepanaudotos medžiagos žiupsnelį, atsiminimų, patyrimo epizodų. Pavyzdžiui, A. Milukas nauja faktūra praplėtė M. Valančiaus veiklą leidžiant ir platinant knygas, papildė knygnešio M. Sederavičiaus padėjėjų sąrašą³⁵. Prie straipsnio „Kun. A. Grinevičiaus-Jungto atsiminimų bruožai“ pridėtas prierasas apie Seinų seminarijoje A. Miluko mokymosi metais veikusią slaptą lietuvišką organizaciją, ten leisto laikraščelio „Visko po biskį“ komplekto tragišką likimą³⁶. Rašant apie P. Matulaitį (Paulių), pasitelkta jo publicistikos pavyzdžių, pažymėtas jos darytas įspūdis A. Milukui ir jo kartos žmonėms³⁷. Tokie „intarpai“ yra nauja lietuviškos knygos ir jos veikėjų istoriografijoje.

³⁰ Ten pat. P. 187.

³¹ Ten pat. P. 142, 165, 172.

³² Ten pat. P. 172.

³³ Ten pat. P. 164.

³⁴ Ten pat. P. 169.

³⁵ Spaudos laisvės... P. 25–28, 96–97.

³⁶ Ten pat. P. 238–240.

³⁷ Ten pat. P. 336–338.

A. Milukas buvo tarp tų Amerikos lietuvių istorikų, kurie išskirtinai domėjosi tos šalies lietuvių pirmaisiais ir apskritai XIX a. pabaigos spaudiniais. Jis ne kartą pabrėžė Amerikos lietuvių knygos bei periodikos reikšmę ir Lietuvos tautiniam atgimimui, tautos sąmoningumui. „Dabar, – rašė A. Milukas 1900 m., – Amerikoje išeina daugiau laikraščių ir knygų, nekaip Prūsuoje. Dalis jų ateina net į Maskoliją, kur drauge su Tilžės išleidimais kelia lietuviuose tautišką dvasią“³⁸.

Kaip lietuvių knygos istoriografas, A. Milukas pradėjo reikštis jau 1896 m. Tada jis paskelbė savo „radinį“ – 1874 m. Amerikos lietuvių spaudinį „Giesmė“ („Wieszpatis sawo szaukiuosi“) – jo tekstą ir komentarus³⁹. Šio „pirmojo užsilikusio Amerikos lietuvių spausdinto lapelio“ tekstą pakartojo 1938 m. knygos „Amerikos lietuviai XIX šimtetyje“ poskyryje „Pirmųjų 15 metų kronika“ prie 1874 m. datos.

Dabar apie „Giesmę“, jos autorystę, kitus momentus yra žinoma arba spėjama daugiau nei paliko šis tyrinėtojas⁴⁰, bet jam priklausio minimo spaudinio ir pastabų pirmojo paskelbimo nuopelnas.

Žinios apie „Giesmę“, paskelbtos 1896 m., nepateko į Jr. Jono (J. Žilinsko) bibliografiją „Suskaita arba Statistika...“ (1900 m.). Į tai 1938 m. atkreipė dėmesį A. Milukas⁴¹, beje, pats (kartu su J. Šliūpu ir kt.) talkinę ją rengiant⁴². „Reikalingus pataisymus teisybės dėlei“ įminėtąją, taip pat į S. Baltramaičio bibliografiją „Spisok litovskich i drevnepruskich knig...“ A. Milukas įterpė dar ne kartą. Jis koregavo šių bibliografijų paklaidas, susijusias su Amerikos lietuvių laikraščiais, nurodė Jr. Jono bibliografijos praleistas pozicijas ir kitus netikslumus⁴³.

Amerikos lietuvių knygas, kitus spaudinius A. Milukas dažniausiai apibūdino kartu su jų autoriais, redaktoriais, leidėjais. Pasinaudojo ir statistika bei knygų aprašais⁴⁴. Jie dažniausiai tikslūs, nors ne su visais duomenimis, tikriausiai jo matyti *de visu*. Statistika (išleistų knygų skaičiais) dabar jau negalima pasinaudoti, ji pasenusi⁴⁵. Tačiau A. Miluko atlikti leidinių skaičiavimai liudija jį buvus knygos statistiku.

Su knyga susiję žymesnieji XIX a. Amerikos lietuvių veikėjai ir autoriai A. Miluko minimi ir kiek apibūdinami jau 1900 m. „Lietuviško albumo“ (II d.) apžvalgoje.

³⁸ Lietuviškas albumas (II)... Sklt. 32.

³⁹ Garsas Amerikos lietuvių. 1896, liepos 18.

⁴⁰ Žr. plačiau: **Raguotis B.** Dar apie „Giesmę“ arba Pirmąją lietuvišką knygą JAV (1874 m.) // Kultūros barai. – 1989, Nr. 7, p. 56–57.

⁴¹ Amerikos lietuviai... P. 287.

⁴² Suskaita arba Statistika visų lietuviszku knygų, atspausų Amerikoje nuo pradžios lietuviszku Amerikon emigracijos iki 1900 metų / surašė Jr. Jonas. Plymouth, Pa., 1900. Inžanga.

⁴³ Pirmieji Amerikos... P. 52, 287.

⁴⁴ Ten pat. P. 186–188, 197–198, 200, 210.

⁴⁵ Tikslinta su V. Biržiškos bibliografija „Amerikos lietuvių spauda, 1874–1910“.

Tarp jų – J. Adomaitis-Šernas, J. Andziulaitis, A. Burba, A. Kaupas, A. Milukas, V. Šleky (V. Stagaras), J. Šliūpas, J. Žilinskas ir kt.⁴⁶

Amerikos lietuvių spaudos, ypač knygos, ištakas ir pradžia A. Milukas siedino su M. Tvarausku ir daugiausia su A. Zeytzu (Zajc, Zaicu).

Rašant apie M. Tvarauską, daug kur naudota J. Šliūpo medžiaga, bet ji papildyta ir naujais, iki tol nežinomais M. Tvarausko biografijos, veiklos, aplinkos faktais bei smulkmėmis. Tai pasakytina, pavyzdžiui, apie M. Tvarausko spaudos darbo inicijuotojus bei talkininkus, apie jo ir J. Šliūpo santykius leidžiant „Unijos“ laikraštį ir pan.⁴⁷ Kai kurie faktai netikslūs. Pavyzdžiui, Hazletone draugiją įkūrė ir joje dirbo kitas Tvarauskas (Z. Tvarauskas)⁴⁸. Riktu laikytinas ir A. Miluko nurodytas M. Tvarausko spausdinto žodyno autorius.

Žodyno autoriumi klaidingai pažymėtas vienuolis Augustinas Zaicas (Zeytz), kuriam A. Milukas skyrė „pirmojo lietuviškų knygų leidėjo Amerikoje“ garbę⁴⁹. Nors tai, kaip vėliau paaiškėjo, nėra tikslu, A. Zaicas tikrai buvo vienas iš pirmųjų Amerikos lietuvių, daug nusipelnusių lietuviškai knygai. A. Milukas pirmasis jį išskėlė, pristatė Amerikos lietuvių visuomenei, konkrečiai supažindino su jo visuomenine, žurnalistine, knygine veikla⁵⁰. Iki A. Miluko apie šią lietuviškos spaudos istorijos asmenybę ne kas težinota. Iš A. Miluko knygose išmėtytų faktų, kitų žinių susidaro vaizdas apie A. Zaicą – neeilinę Amerikos lietuvių XIX a. knygos figūrą.

Toks buvo ir D. Bačkauskas. Apie jį A. Milukas daugiau rašė kaip „Vienybės lietuvininkų“ bei „Saulės“ ir kitų laikraščių redaktorių bei autorių⁵¹. Jis dažnai polemizavo su D. Bačkausku, dalyvavo 1897 m. jo teismo byloje dėl „nepriideramų“ straipsnių („Taradaikos“), bet apibūdino jį kaip „nepaprastai gabų“ žmogų, turėjusį „nemažos įtakos skaitančiai mūsų visuomenei“⁵². Minimasis D. Bačkausko išleistas knygos⁵³.

Daugiausia A. Miluko paskaitose kalbėta ir knygose rašyta apie J. Šliūpą. Yra žinių, kad po A. Miluko mirties buvo likęs ir knygos apie J. Šliūpą rankraštis⁵⁴. Apie J. Šliūpą – dažniausiai jo visuomeninę, redakcinę, žurnalistinę veiklą – rašyta polemiskai, kritiškai, nenutylint jo darbų reikšmės. J. Šliūpo knyga „Lietuviškieji raštai ir raštininkai“ A. Milukas laikė svarbiausiu jo veikalu, nors ir nevengiančiu aitrūs polemikos su oponentais⁵⁵. Dėl J. Šliūpo vaidmens ir reikšmės A. Milukas ne kartą diskutavo su M. Biržiškos teiginiais⁵⁶.

⁴⁶ Lietuviškas albumas (II)... Sklt. 32.

⁴⁷ Amerikos lietuviai... P. 52, 55, 199.

⁴⁸ Ten pat. P. 52–53.

⁴⁹ Pirmieji Amerikos... P. 28, 52.

⁵⁰ Ten pat. P. 28–39, 187.

⁵¹ Ten pat. P. 89–98.

⁵² Ten pat. P. 89–90.

⁵³ Ten pat. P. 197.

⁵⁴ Mingėla V. Kun. Antanas Milukas : jo gyvenimas ir darbai. Detroitas, Mich., 1962. P. 330.

⁵⁵ Pirmieji Amerikos... P. 169.

⁵⁶ Ten pat. P. 59, 212–223.

Be A. Miluko faktų negalima parašyti ir apie kitus Amerikos lietuvių leidėjus, kaip antai J. ir J. J. Paukščius, J. Pranaitytę, pagaliau patį A. Miluką, nes jo – knygos istoriko – veiklai skirtini su J. Pranaitytės ar kitų talka išleisti lietuvių literatūros, apskritai knygos palikimo leidiniai, senųjų lietuviškų knygų perspaudai. Tarp jų, pavyzdžiui, J. A. Pabrėžos „Botanika, arba Taislius augmeninis“ (1901 m.), A. Strazdo „Giesmies swietiszkos ir szwintos“ (1814 m. leid. perspaudas, 1902 m.), A. Miluko parengta „Lietuviška chrestomatija“ (1901 m.), M. Valančiaus „Žiūataj szvėtuju...“ (1901 m., perspaudas iš 2-ojo leid.), „Dawatku kninga...“ (1902 m.), V. Biržiškos teigimu, perspaudas iš 1867 m. leidimo, „Pasakojimai Antano Tretininko“ (1872 m. leid. pakartojimas)⁵⁷ ir kt. Pastarieji du leidiniai buvo iš M. Valančiaus raštų serijos. Beje, A. Milukas labai daug prisidėjo įgyvendinant „Tėvynės sargo“ (Vaižganto) 1900 m. sumanymą – išleisti visus M. Valančiaus raštus (10 tomų) – pirmąją lietuvių autoriaus raštų seriją lietuvių knygos leidybos istorijoje.

1902 m. A. Milukas tada jo redaguoto „Tėvynės sargo“ žurnalo straipsnyje „Naujas užnamymas“ (Nr. 4/5 A.) iškėlė mintį įkurti lietuviškas moterims šv. Povilo draugiją, kuri spausdintų ir platintų lietuvišką spaudą⁵⁸.

V

Tad tarp A. Miluką itin dominusių lietuviškos knygos istorijos sričių – jos platinimas ir sklidimas Lietuvoje bei Amerikoje, ypač lietuvių spaudos draudimo laikais. Šiems klausimams jis skyrė daug vietos, ne kartą pabrėžė ypatingą knygnešystės vaidmenį tautinio atgimimo ir išsivadavimo judėjime („išbudinant tėvynę iš tautiško miego“)⁵⁹. A. Milukas 1900 m. teigė, jog „su pagalba suorganizuoto paslapto tautiško pačto“ (taip jis vadino draudžiamos spaudos platinimo kelią, apskritai knygnešystę), po visą Lietuvą, ypač „Aušrai“ pasirodžius, „išsiliejo plačiai [...] ilgas upelis visokių knygelių ir laikraščių“⁶⁰. Lietuviško spausdinto žodžio sklidimo – nurodė jis ten pat 1900 m. – neįveikė nei „apstatymas rubežiaus kareivija“, nei „sunkiausias baismės sugautųjų platinime ar užlaikyme lietuviškų knygų“.

Pirmąsias žinias apie Lietuvos knygnešius su jų atvaizdais A. Milukas pateikė dar spaudos draudimo laikais – 1900 m. „Lietuviškame albume“, jo parengtame Parvyžiaus pasaulinės parodos lietuviškajam skyriui. Į to leidinio antrąją dalį įdėti du knygnešių atvaizdų montažai, prie kurių lietuvių ir anglų kalbomis parašyta: „Kankintiniai už lietuvių, administratyviškai išstremti į tolimas žiemines gubernijas kaip pažvelgti platinime arba užlaikyme lietuviškų knygų“. „Paiškinimuose prie paveiks-

⁵⁷ Plačiau apie A. Miluko leidybinę veiklą žr. [Pranaitytė J.]. Kun. Antano Miluko darbuotė (1892–1930) / Pranaičių Julė. Philadelphia, Pa., 1931. 72 p.

⁵⁸ Lietuviai ir 40 metų drausmė [A. Miluko paskaita]. 1934. P. 9; Lietuvos TSR bibliografija, Serija A. Knygos lietuvių kalba. Vilnius, 1985. T. 2, kn. 1. P. 813.

⁵⁹ Ginamosios literatūros platiniojai // „Aušros“ 40 m.... P. 127.

⁶⁰ Lietuviškas albumas (II)... Sklt. 5.

lų ypatų, tekste neaprašytų“ duodamos trumpos tokių asmenų veiklos charakteristikos. Pavyzdžiui, kun. P. Šilinskis pristatomas kaip „uoliausias organizatorius išleistojų lietuviškų knygų“, V. Šlekys (V. Stagaras) – „...organizatorius paslapčių draugysčių Lietuvoje, kaip antai „Sietyno“, kun. V. Dargis, Jonas Tumas – kaip ištremtieji už lietuviškos spaudos platinimą ir kt.⁶¹ Apie Lietuvos knygnešius, ypač išgarsėjusius (J. Bielinį, M. Sederavičių), A. Milukas pateikė kitų sutelktą, išdėstytą medžiagą⁶². Tačiau iš savo patirties, kitų knygnešių ar juos pažinojusių surinko ir paskelbė daug žinių apie iki tol nežinomus lietuviškus draudžiamos literatūros platintojus, pavyzdžiui, apie Kvėdarnos, Švėkšnos, Rietavo parapijų aklaį knygnešį elgetą Kavaliauską⁶³, apie M. Sederavičiaus padėjėjus Adomą Mikalauską ir Adomą Smolenską⁶⁴.

Istoriografinio pobūdžio straipsnyje „Vyskupo M. Valančiaus darbai“ A. Milukas nurodė keliolika Žemaitijos knygnešių, kurie ir iki šiol nėra kitur užfiksuoti⁶⁵. Tai vis nauja medžiaga Lietuvos knygnešystės istorijai. Tokios daugiausia randama A. Miluko darbų fragmentuose apie tuos Lietuvos knygnešius, kurie dėl persekiojimų ir gresiančių represijų atsидūrė Amerikoje. Tai naujos žinios apie buvusius Džukijos knygnešius Paulių ir Andrių Mikalauskus, Serapiną⁶⁶, Antaną Ražutį, Barbarą Ražutienę (Steponaitę) ir kt.⁶⁷ Plačiau apibūdinti buvusieji knygnešiai, toliau vertęsi Amerikoje lietuviškos spaudos platinimu (pvz., Norbertas (Julius) Steponavičius-Steponka⁶⁸, vienas iš žymiausių Amerikos lietuvių spaudos platintojų Andrius Tėpliušis⁶⁹.

A. Milukas aptarė ir lietuviškos knygos prekybos dalykus. Tarp žinomų XIX a. paskutinių dešimtmečių Amerikos lietuvių spaudos prekybininkų nurodomi M. Tvauskas, A. Tėpliušis, knygyną turėjęs K. Žalėgiris⁷⁰. Beje, knygų prekyba yra vertęsis ir pats A. Milukas („bizniavojęs savo išleistomis knygomis“)⁷¹. 1908 m. jis įsteigė M. Pečkuskaitės (Šatrijos Raganos) knygyną „Birutė“ Vilniuje, buvo vadinamas jo „kompanionu“, šenande išleido ir šio knygyno katalogą. Bet „Birutės“ knygynas, anot J. Pranaitytės, „iščiulpė įsteigėjui keletą tūkstančių (dolerių – B. R.), nedavęs pelno nei už dvylekį“⁷². A. Milukui jau nepriklausomos Lietuvos valstybės laikais taip pat

⁶¹ Ten pat. Nuotraukų montažų ir „Paiškinimų prie paveikslų ypatų, tekste neaprašytų“ puslapiai nenumeruoti.

⁶² Žr. Kun. Martynas Sederevyčius ir jo padėjėjai // Spaudos laisvės... P. 64–97.

⁶³ „Aušros“ 40 m. ... P. 138.

⁶⁴ Spaudos laisvės... P. 96–97.

⁶⁵ Ten pat. P. 26–28.

⁶⁶ „Aušros“ 40 m. ... P. 147, 149.

⁶⁷ Spaudos laisvės... P. 26.

⁶⁸ „Aušros“ 40 m. ... P. 149; Spaudos laisvės... P. 25–26.

⁶⁹ Pirmieji Amerikos... P. 125–127; 223–224.

⁷⁰ Ten pat. P. 200.

⁷¹ Pranaitytė J. Amerikos lietuvių leidėjai // „Aušros“ 40 m. ... P. 248

⁷² Ten pat.

nepavyko atgauti skolų ir iš kitų Lietuvos knygynų, ne visada atsilygino ir Amerikos lietuviai pirkėjai⁷³.

A. Milukas aptarė Amerikos lietuvių leidinių (ypač pirmųjų) platinimą ir jų populiarumą. Nurodžius 1880–1883 m. išleistas knygeles, pažymėta, kad jos buvusios labai godžiai skaitomos lietuvių emigrantų, o patekusios į Lietuvą eję iš rankų į rankas⁷⁴. Amerikos lietuviai, anot A. Miluko, greitai jas išpirkė⁷⁵, nors iš tikrųjų jų platinimo (pvz., M. Tvarauskas) tų knygelių dar gana ilgai turėjo.

„Vienybės lietuvininkų“ (J. Paukščio) ir kitų leidėjų knygų populiarumą A. Milukas aiškino tuo, kad jų autoriams ir vertėjams (A. Zaicui, D. Bačkauskui, A. Turskiui) „pasisekė su savo veikalais prisitaikinti prie skaitytojų ūpo ir atspausdintosios jų knygos greit paplito tarp žmonių“⁷⁶. Tuo jis įsitikino 1892–1893 m. redaguodamas „Vienybės lietuvininkų“ laikraštį. Tuo tarpu J. Šliūpo „Lietuviškojo balso“ leidiniams plisti ir platinis daug trukdė „ir jų menkutė išvaizda, ir labiausiai maželytės raidės, ir neaiški spauda“⁷⁷.

Kad A. Milukas gerai išmanė knygnešystės istoriografiją, liudija tai, jog jis vienas iš pirmųjų iškėlė svarbių jos spragų. 1923 m. jo knygoje „Aušros“ 40 m. sukaktuvės“ nurodyta, kad lietuvių visuomenė beveik nežinanti apie knygnešystę, jos organizatorius ir vadovus⁷⁸. Tėn priekaištaujama lietuvių mokslininkams, kad jie iki šiol (1923 m.) neradę laiko platesnėms studijoms apie M. Sederavičiaus veiklą⁷⁹. Prof. P. Bučys kviečiamas „panaudoti savo lengvą plunksną kun. Sederavičiaus darbams nušviesti“, A. Dubinskas – „išduoti pilniausią raportą iš savo dvidešimties suvirš metų pilniausio paojų veikimo“, kiti (P. Mikolainis, J. Kriaučiūnas) – papasakoti apie knygnešystės darbą⁸⁰.

Nesulaukęs konkrečių atsakymų į raginimą parašyti apie M. Sederavičių, A. Milukas pats ėmėsi šio darbo. 1925 m. išleista jo knygelė „Kun. Martynas Sederevyčius ir jo padėjėjai“, kurios prakalboje, rašytoje 1924 m., prof. P. Bučys šiltai atsiliepė apie šią A. Miluko iniciatyvą ir jo darbą⁸¹.

A. Milukas 1923 m. ragino kuo greičiau imtis užrašyti knygnešių atsiminimus. „... Mirtis vieną po kitam ima juos savo globon“, – pažymėjo jis, turėdamas mintyje Amerikoje gyvenančius Lietuvos knygnešius. „Jie patys ar jų draugai turėtų aprašyti anų pagirto tautos labai šmugelio dienas...“⁸² A. Miluko žodžiais, knygnešių „darbų aprašymas ne vien visuomenei naudingas, bet ir garbingiausias plunksnai apie juos rašysiančiai“⁸³.

⁷³ Ten pat. P. 247.

⁷⁴ Pirmieji Amerikos... P. 26.

⁷⁵ Amerikos lietuviai... P. 59.

⁷⁶ Pirmieji Amerikos... P. 211.

⁷⁷ Ten pat.

⁷⁸ „Aušros“ 40 m.... P. 146.

⁷⁹ Ten pat. P. 133.

⁸⁰ Ten pat. P. 133–134, 146.

⁸¹ Žr. Bučys P. Prakalba kun. Miluko leidžiamai knygai // Spaudos laisvės... P. 261–264.

⁸² „Aušros“ 40 m.... P. 147.

⁸³ Ten pat. P. 138.

Energingai rinkdamas Amerikos lietuvių istorijos medžiagą savo interesų ir darbo tikslais, A. Milukas asmeninėje bibliotekoje ir archyve buvo sukaukęs daug įvairių spaudinių, kitų dokumentų, epistolikos, ikonografijos. Manoma, kad jo archyve bus buvęs minėtos „Giesmės“ („Wieszpaties sawo szaukiuosi“) egzempliorius, lietuvių kultūros ir knygos istorijos retenybių (J. Basanavičiaus, A. Burbos, V. Pietario, daugelio kitų laišakai, rankraščiai, nuotraukos ir kt.). Ten turėjusios būti ir A. Miluko knygos apie J. Šliūpą bei kiti rankraščiai. Kai ką iš retųjų savo bibliotekos knygų (F. Gondeko „Pakalne Juozapoto arba Sudas paskutinis“) A. Milukas padovanojo marijonų bibliotekai Marijampolėje⁸⁴. Jis spėjo paskelbti keliasdešimt laiškų ir ne vieną memuaristikos dalyką. Tačiau A. Miluko beveik 4000 tomų biblioteką ir archyvą po jo mirties (1943 m.) ištiko tragedija: viskas buvo atiduota makulatūrai ir žuvo. Sunaikinta vienintelių Amerikos lietuvių knygos paliudijimų. Prarasta tai, kas būtų galėję atskleisti daug nauja bei įdomaus ir apie A. Miluką – lietuviškos knygos istoriografą.

Be A. Miluko darbų negali išsiversti joks lietuvių, ypač Amerikos lietuvių, kultūros ir knygos tyrinėtojas, istorikas, bibliografas. Tai rodo lietuvių autorių knygos tomis temomis.

Dėl A. Miluko pateiktų žinių, lietuviškos knygos ir jos veikėjų vertinimo gali būti diskutuojama. Kai kas pasenę ir koreguotina. Bet daug A. Miluko surinktų žinių, kita įvairi faktografija ar ikonografija tebėra svarbūs lietuviškos knygos istorijos šaltiniai.

Vilniaus universiteto
Žurnalistikos institutas

Įteikta spaudai
1996 m. balandžio mėn.

ANTANAS MILUKAS – A LITHUANIAN HISTORIAN OF THE BOOKS

BRONIUS RAGUOTIS

S u m m a r y

Antanas Milukas (1871–1943) is a well-known personality in the US Lithuanian community. He was very active in different areas, from the end of the nineteenth century to the middle of the twentieth – for more than 50 years. A. Milukas was an editor of periodicals of American Lithuanians as well as a journalist, an initiator, founder and member of different associations and organizations, and an author and publisher of books. Among others (J. Šliūpas, J. Žilinskas) he was a historian of American Lithuanians and their culture.

The article deals with the importance of A. Milukas' activity and writings on the history of the Lithuanian book. He started to collect, research and propagate this history in 1896 when he announced and published a significant find. That was "Giesmė" – a text published in 1874 which is considered to be the first publication of US Lithuanians. A. Milukas wrote about the first Lithuanian publishers, editors, and authors in the USA (M. Tvarauskas, A. Zaicas, J. Paukštis, D. Bačkauskas, J. Šliūpas, etc.). He presented new and important material about their lives and works.

A. Milukas was very interested in XIXth century Lithuanian literature, books, and culture. In 1900, in the second volume of „Lietuviškas albumas“ (Lithuanian Album), he published a survey of XIXth century Lithuanian literature in Lithuanian and English. This was the first history of Lithuanian literature and, to some extent, of the Lithuanian book in the English language.

The historiographic works of A. Milukas have not lost their importance up to the present day.

⁸⁴ Pirmieji Amerikos... P. 27.